

APROXIMACIÓ DIALECTOLÒGICA A LA TOPONÍMIA RURAL DE BENIFAIÓ (SEGLES XVIII, XIX I XX)

Joan JOAN-MOMPÓ i ROVIRA

Aquest treball pretén cridar l'atenció sobre la importància dialectològica que té la toponímia. En l'estudi es treballa l'estructura del topònim, a voltes l'aspecte fonètic i en els casos en què siga possible el seu origen.

La classificació aplicada està inspirada en la d'Enric MOREU-REY al seu llibre *Els nostres noms de lloc*. L'article de Vicenç Maria ROSSELLÓ i VERGER "Anotacions a la toponímia de la Ribera del Xúquer" m'ha ajudat, així mateix, en el propòsit.

L'estructura del treball és la següent:

- a) Elements del paisatge natural: oronímia, hidronímia, vegetació i fauna.
- b) Elements generats per l'acció de l'home: hàbitat humà, regadius, explotacions ramaderes, activitats industrials, etc.

1. ELEMENTS DEL PAISATGE NATURAL

1.1. Oronímia:

—*Elevacions en el terreny*: partida/camí de les Planes, partida del Pla de les Clotxes (on 'clotxa' designa "llit gran de pedra amb forma de cassola que s'ompli d'aigua quan plou", toll), partida/camí de Muntanyana, partida de l'Alteró (representa una altura minúscula i ridícula en terres de marjals i albuferes; mot que viu entre la ribera Nord de l'Ebre i la punta Sud del País Valencià), partida del Coll Roig (en els parlars del Mijdia té l'accepció de "muntanyola, turó baix". En la nostra contrada esdevé sinònim d'alteró), partida de la Mota, partida /barranc/braçal del Motarró (mota; 'eminència de terra artificial o natural').

—*Depressions en el terreny*: partida, camí/barranc del Fondó (forma pròpia del domini valencià, però que també apareix a les Illes Balears), partida de la

Sima ("avenc"; paraula molt comuna a les terres valencianes. COROMINES diu que no és mot de la nostra llengua, però sí en algunes zones del Migjorn valencià i de la Ribagorça).

1.2. Hidronímia:

S'agrupen a l'entorn de l'existència de barrancs, fonts i l'extinta marjal.

a) **Barrancs**: aquest mot, encara que en ús des de sempre en tot el territori lingüístic, domina sobretot en les terres de més al Sud. La seua força arriba a suplantar totalment el sinònim 'rambla'. Hi destaquem:

—*Barranconada* (compost, segons COROMINES, de 'racó', mot que provinent de l'àrab vulgar RUKUN, RAKUN ens ha perviscut en el valencià amb el sentit de 'barranquet fondo i recòndit'. Hi ha doncs confluència d'un mot opac heretat de l'àrab amb un altre carregat de significat "barranc". BARCELÓ per contra, pensa en una superposició de dos sufixos 'barranc/o/nada' semblant a d'altres casos com 'penyalet').

Altres topònims inclouen noms de persona, de la Belenguera, algun cognom, de Nebot, referències a construccions o característiques d'aquestes, del Pont Roig, dels Huit Ulls (que conté la variant dialectal 'huit'. 'Ull' fa referència a les finestres redones de la venta que hi ha vora al barranc), de la Torre, del Molí Vell, al relleu, del Motarró (l'afegitó dels sufixos -ARRO i -ONE li donen un valor augmentatiu a 'mota' i li canvien el gènere), a la ramaderia, del Bovalar (parcel·la adevesada on pasturaven els bous. El terme assoleix gran extensió i antiguitat en terres valencianes i aragoneses), a la vegetació, del Tramusser, a la fauna, dels Coloms, a noms de partida, de Xétxena (segons BARCELÓ pot venir de l'àrab /sajina/ 'camí una mica elevat que travessa una vall'. Tot i que la forma etimològica és 'Gégena', trobe més escaient la normalització del resultat 'Xétxena'), "del Imperio", a una referència desconeguda, de la Gaia ('porció irregular d'una cosa', CASANOVA), a malnoms, la Belenguera, el Tramusser, la Gaia, de Nebot, o algun element descriptiu, Fondo.

b) **Fonts**: hi ha un cas en el qual l'apel·latiu va acompanyat d'un compost descriptiu no aglutinat, Font Nova. La resta de casos compten amb el nexa prepositiu tot designant construccions, de la Torre de Mussa, del Llavador (diu COROMINES que 'llavar' és verb del català antic, encara corrent en l'ús del valencià), personatges populars, del Vicari, algun tipus de vegetació, de la Carrasca, i finalment el nom de la partida en què es troba, de Xétxena.

c) **Marjal**: aquest mot és estrany a l'ús de tot el Principat i terres veïnes del Nord i de l'Oest, viu a les Illes, però sempre molt més encara al País Valencià. S'identifica amb un paratge pantanós on generalment hom conrea l'arròs. Els topònims relacionats són partida/camí de la Marjal i partida de les Marjaletes.

1.3. La vegetació en la toponímia:

Font de la Carrasca, barranc dels Escopalls (COROMINES al seu *Estudis de Toponímia Catalana I* li dona a 'escopall' tractament de mossarabisme. El mot, per tant, és natural de terres on existí una forta implantació mossàrab, i això és

dir el mateix que Mallorca i el català continental des de la Vall de l'Ebre en avall. Significa 'allò fet amb brins de certes plantes'. En espanyol 'escoba'), barranc del Tramusser, camí "al Pinar Grande", partida/camí de la Marjal, partida/braçal del Canyar (és la forma valenciana i del Migjorn del Principat), partida del Pinet, partida de l'Omet, partida de les Oliveretes, partida de la Rabassa, camí de les Moreres i camp del Garrofer Gran (la paraula 'garrofer' és la pròpia de quasibé tots els parlars catalans. Només n'exclouríem, si de cas, les terres castellonenques i el valencià central, que fan servir 'garrofera'. Benifaió és un dels primers pobles on es reprén 'garrofer').

1.4. La fauna en la toponímia:

Solament hi concorre un topònim; barranc dels Coloms, el qual ningú no me l'ha sabut explicar. El determinatiu "coloms" sembla, d'altra banda, intrascendent a la investigació.

2. ELEMENTS GENERATS PER L'ACCIÓ HUMANA

2.1. L'hàbitat humà:

Les designacions introduïdes per la paraula "casa" són aclaparadores; aquestes abunden arreu del terme. Algunes són conegudes pel cognom del propietari, Rovira, Marqués, pel nom i cognom, Don Ricardo Ochoa, Don Carmelo Márquez, Mariano Pastilla, o pel nom només, la Marcel·lina, Pep, Pelegrí, Josep, Colometa, Pep i Toni. Ara bé, allò que més abunda és l'ús de malnoms a fi d'identificar les cases; Martetes, el Pelat, el Tort, Puceta, Canyot. També remarquem el paper que juga en aquest sentit l'ofici del propietari, el Notari, el Confiter, el Mestre, "el Papelero", l'Acòlit (pronunciat [akòlik]. Aquesta s'estén de l'Ebre en avall), i d'altres, el Comte, el Rei.

"Caseta" sols apareix en una ocasió; de Topo, mentre que "barraca" ho fa més d'una volta; de Gorrioto, Roja, de Pedra.

La torre de Mussa o de l'Horta origina un grapat de topònims; partida /barranc/braçal/font de la torre de Mussa.

La paraula 'molló' suposa un arcaisme, ja que la seua extensió s'ha vist reduïda al valencià i a quasi tot el català nord-occidental; lo molló del Coll Roig, del Caberot d'Arnau, de la Sardina, camp del Molló:

Avui no existeixen "alqueries" o "caserius" al terme de Benifaió, però en altres temps sí. COROMINES i BARCELÓ veuen en Mocarra (<MUKARRAM) el nom d'un antic caseriu situat ben prop del poble, ja en terme d'Alginet, però que dóna nom a una partida, a una fesa i a un camí.

La veu *Gamasseta* (documentada també *Gamaceta*, *Bamaceta* i *Algamaseta*) sembla que, en boca de BARCELÓ, és el nom d'un antic caseriu assentat sobre un terreny pla. Això, almenys, deduïm de la terminació '-seta'. Ha originat camí/partida de la Gamasseta. També el topònim de la partida de l'Almaguer es relaciona amb l'existència d'un caseriu.

El "camp", tot indicant una petita parcel·la de terra, té també la seua importància: camp del Garrofer Gran, del Pi, de la plantada de l'Església, del Molló.

Hi abunden els "horts"; d'Aguilar, de Greus, de Gai, de Miralles, de Prefaci, d'Esparza, de Morote. Sovint són designats mitjançant l'ofici del propietari; l'Espardenyer, el Sucre, el Tonyiner (pronunciat [tollinér], la dissimilació diu COROMINES que sols viu a l'Empordà i a la costa valenciana), l'Apotecari, el Militar, o a través d'un malnom o causa diversa; d'Ametla ([arméla], pronúncia únicament valenciana), el Palmito, la Bèrnia, la Faia, la Mareta, de Paco 'la Xurra'. Per últim resten els que denoten la procedència de l'hisendat: de l'Alemanya, del Cubano, de l'Italià. Sols una partida dóna nom a un hort, de Xétxena.

2.2. Regadiu:

Cal distingir cinc elements a partir dels quals s'organitza aquest camp: séquia, braçal, fesa, motor, sènia, bassa i pou.

a) **Séquia:** de l'Escorredor (amb el sentit d'eixida de les sobres de les aigües generades pel poble. Amb aquest sentit només el subscrivim a alguns pobles de la Ribera del Xúquer i encontorns), de la font de la Carrasca, del Romaní, del Rajolar (fonèticament [retxolár]. La pronúncia sols és constatable a Cardós, Vall Ferrera, Benifaió, Bétera, Quart de Poblet, Montserrat, Algímia, "del Librero", d'Almussafes, Reial del Xúquer.

b) **Braçal:** deriva de 'braç' i enlloc té tanta importància com a la zona central valenciana. Prenen el nom de la partida a què condueixen l'aigua: del Canyar, del Motarró, de la Torre, de la font de Mussa, del Coll Roig, del Roll, de "Vallejos", de Muntanyana, del Molí Vell. Altres vegades aquest els ve per altres motius; de la Comuna, de la Fesa (segons COROMINES i amb el sentit de 'presa d'aigües, consistent en un portell o gran comporta, que es fa a les séquies principals perquè isquen les séquies més petites' és mot únicament del dialecte apitxat que s'estén de València ciutat cap a avall).

c) **Fesa:** de Martí, de la Mocarra, de la Mocarreta, de la font de Mussa, Vella.

d) **Motor:** acostumen a pendre el nom de la partida o de l'hort on s'em-placen; del Fondó, de l'Hort de Gai, etc., o reben algun malnom castellà, del Perdido, o noms d'oficis, del Corretger, o fins i tot el nom del propietari, de Roquet. Ara bé, la majoria dels motors estan encomanats als sants: de Sant Joan Baptiste, de Sant Miquel, de Sant Rafael, de Sant Josep i de "San Fernando".

e) **Sènia:** del camí de la Mocarra, dels Porretos, de Cella, de Corregüeles, dels Ceberos ('-ero', terminació pròpiament valenciana).

f) **Basses:** prenen el nom del propietari de l'hort on s'enclaven; "del Cubano", de l'hort de Gai, de l'hort d'Aguilar, de l'Alemanya, del Prefaci, d'Ametla, de Miralles, del Tronc.

g) Respecte als **pous** tenim; de Robert, d'Aguilar, de Prefaci, de Miralles, de Gai, de Llaneta, dels Pregonats, del Carrero, del Tio Jaume.

L'extracció de l'aigua ha quedat també palesa en el topònim camí de les Mines.

h) Solament hi ha el canal Xúquer-Túria.

2.3. Ramaderia:

De la presència d'un tancat on parien els animals n'és testimoni un topònim; camí/partida de la "Paridera" (el terme català és 'paridora', raó per la qual el topònim no deu recular massa en el temps. Ultra açò hi trobem camí del corral de Gadea, partida del Bovalar o de la Devesa i el camí de les porcateres del Molinero (presència del sufix '-ero').

2.4. Activitats industrials:

No han deixat massa rastre en l'àmbit toponímic, però hi ha algun cas verament interessant com el de partida/camí dels Pedrenyals. A la zona es detecten 'pedres foguera' i just aquest sentit cal donar-li al vocable. El terme 'rajolar' ha originat camí/partida/séquia del Rajolar.

Hi ha també el molí del Cobrador, de la Borra, de Ferrans, del Pilar i fins i tot un molí de Vent.

Avui hom coneix una partida pel nom de l'Almarsereta. COROMINES apunta que l'extensió del mot se circumscriu a l'àmbit valencià. És interessant constatar l'oscil·lació existent entre 'almarsereta/marsereta'.

2.5. Termes vials:

La circulació sempre ha estat una activitat crucial a la ruralia. D'entre els termes vials el més destacat és indubtablement el "camí". La majoria d'aquests són coneguts pel seu destí o origen: camí de la font de Mussa al Passet (se suposa que serà al camí del Passet), del Cementeri, de l'Almaguer Blanc, de la Barranconada, de l'Apotecari a l'Almarsereta, dels Escopalls, "al Pinar Grande", de la Gamasseta, del Passet (antic assagador), de Conca, de Picassent, de Muntanyana, de la Mocarra, de l'hort d'Aguilar, de la Peira (recialla lingüística que en la majoria dels dialectes tret del capcinés sols ha romàs en toponímia).

Desconeixem si l'origen vingué donat per l'existència d'una pedra commemorativa o per la pròpia naturalesa pedregosa del terreny, d'Alginet, de Benifaió a Alginet, de la "Paridera", d'Alfarb, de Llombai, de València, d'Espioca (de la torre d'Espioca; COROMINES creu que és fruit d'un creuament entre 'espisar' (=mirar) i el sinònim mossàrab 'escolcar': *espiolcar*>*espiocar*), de Guadassuar, de les Planes, de la Marjal, de l'hort de l'Alemanya, de la Mina (de les Mines), de l'Apotecari, de la Raval, Vell d'Alzira, d'Ausina. N'hi ha d'altres que responen a indicis del seu curs: de Prefaci, del barranc del Fondó, del Rajolar, del Molí Vell, de la font Nova, de la casa de l'Acòlit, de l'hort de la Canals, de les Moreres, de les porcateres del Molinero, de les Covetes, del Sastre, del corral o caseta de Gadea, dels Braçals, de la fesa Martí, del motor de Gai, del Cubano (o Cubà).

No abunden excessivament els "ponts" amb denominació pròpia: dels Huit Ulls, d'Ausina, Roig, de Xétxena.

La "venta" des d'antuvi ha flanquejat aquells camins de major trànsit. Aquesta paraula viu als llocs que han patit una major influència castellana o

aragonesa (País Valencià i ratlla d'Aragó). Hi tenim la venta dels Huit Ulls i la Nova.

2.6. *Hagiotoponímia:*

La relació entre la toponímia i el culte és tan important com freqüent: casa de Santa Anna, hort/partida de la Mareta, font del Vicari, pont de Sant Josep, camí del Cementeri, partida del Calvari.

2.7. *El sòl:*

Composició del terreny: al costat de termes molt generals, els topònims indiquen sovint de manera ben precisa la composició del sòl, la naturalesa del terreny. La unitat més fecunda és, sens dubte, "pedra", la qual origina uns pocs noms de lloc: camí/partida de la Peira, partida dels Pedrenyals, el Peirar. Afegim ultra el cas de 'marjal', que posa de manifest el caràcter pantanós del sòl: partida/camí de la Marjal, partida de les Marjaletes.

2.8. *Els colors:*

Des de sempre han jugat un paper de primer ordre pel que fa a la distinció i acotació dels referents. A Benifaió, però, el ventall de colors que compareixen a la toponímia és més tost esquitit. No debades hi comptabilitze únicament el 'roig' i el 'blanc': partida de la Rojosa, partida del Coll Roig, barranc del Pont Roig, partida de l'Almaguer (potser vinga del color roig de la terra. No debades 'almangra' ha passat a la nostra llengua amb l'accepció d'"òxid de ferro vermell, terrós, usat en pintura". COROMINES dona la forma antiga 'almànguera'), camí de l'Almaguer Blanc.

2.9. *Parcel·lació:*

Les partides prenen denominació:

- arran d'alguna característica física del terreny: partida del Pla de les Clotxes, de les Planes, de Muntanyana, del Coll Roig, de Rojosa (per la terra rogenca), de l'Alteró, del Fondó i de la Sima.
- arran de topònims relacionats amb l'aigua: de la font de Mussa, de la Marjal, de Lègua, de la Mota, del Motarró, del camí de la Font de la Carrasca, de les Marjaletes.
- arran de la presència d'alguna planta: de la Marjal, del Canyar, dels Escopalls, de les Marjaletes, del camí de la font de la Carrasca, de la Rabassa, d'Oliveretes, del Serrallo.
- arran de certa relació amb algun element vinculat a l'hàbitat humà: de la caseta de la Marcel·lina, de l'hort de Prefaci, de la Bassa, del molí del Pilar, de la torre de Mussa, del Ràfol, del Raval, del Pontet, de la séquia del Romaní.
- arran del món ramader: de la "Paridera", del Bovalar, de la Devesa.
- arran d'activitats industrials: del Rajolar, del molí del Pilar, del molí de Ferrans, del molí de la Borra, de l'Almarsereta.

- arran d'algun motiu de culte religiós: del Calvari, de Mareta.
- arran de la pròpia composició del terreny: de la Peira, del Peirar, dels Pedrenyals, de la Marjal, de les Marjaletes.
- arran de termes vials: del camí d'Espioca, del camí de Guadassuar, del camí de València, del camí de la font de la Carrasca, del camí de Llombai, del camí del Passet.
- arran d'algun tribut: de la Sisena.
- arran de l'existència d'un conreu: de l'Horta.
- arran de certa referència desconeguda: de la Gamasseta, del Roll (CASANOVA demana interpretar el mot 'roll' com una forma sinònima de 'riuets' (en espanyol 'arroyo'). La veritat és que per ací passa un barranquet, però no en podem dir res més. Els indígenes expliquen el topònim argüint que amb la finalitat d'evitar que l'aigua de reg s'escolara per un clot feien un 'roll' de brosses i plantes. En acabat el col·locaven a la boca d'aquest i d'aquesta manera l'aigua s'estanyava), de la Mocarra Fonda o Baixa, de la Mocarra Alta, de Campellos, de la Belenguera, de l'Almaguer, del Gargaller, de l'Alambraig (arabisme que degué passar sense perdre l'article aglutinat. D' "alambre" s'originarien els derivats "alambrejar/alambreig". Vol dir 'llampurneig, brillantor'), del Penjat, de la Punta Seca, de la Llonga, del Campet.

3. CONCLUSIÓ

Si en una anàlisi d'un text dialectal, oral o escrit, hom apunta la concurrència d'una sèrie de marques vàries que ens permeten parlar d'una modalitat geogràfica concreta, el mateix podríem fer amb l'estudi de noms locatius. Tot i això, la toponímia, que és conservadora a ultrança, hi reflecteix a més certes unitats fossilitzades i inusuals avui, però corrents en temps llunyans. Aquesta conjunció de factors dota, si fa o no fa, d'una major complexitat la investigació. Per tal d'eixir-nos-en, i assolir ací una classificació brillant del corpus, buscarem remarcar aquells trets (lèxics, semàntics, morfològics, fonètico-fonològics,...) que s'avenen a tal efecte.

Sobre el lèxic

Sembla inqüestionable que per la notable presència d'arabismes i mossarabismes, el corpus s'ha de situar en terres on la dominació musulmana repercutí seriosament. Tindríem així quatre possibilitats com són Catalunya Nova, Balears, el País Valencià i la Franja ponentina d'Aragó.

Si revisem de manera exhaustiva els diferents mots apareguts al llarg del treball, comprovarem fàcilment la següent distribució geogràfica:

- País Valencià i Balears: fondó, racó, pas, marjal,...
- País Valencià i Catalunya Nova: canyar, coll, barranc,...
- occidentalismes: llavador,...
- País Valencià, Matarranya i dialecte tortosí: alteró, bovalar, pedrenya, venta,...
- País Valencià: almàssera, huit, sima,...

Sobre la semàntica

El valor semàntic donat a certs vocables pels habitants de Benifaió coincideix amb aquell exposat per COROMINES, al seu Diccionari etimològic, com a pròpiament valencià. Així hi trobem:

- alteró: ‘turó inapreciable’ a marjals i albuferes del País Valencià.
- clotxa: ‘toll ple d’aigua’.
- comuna (aplicat a braçal, séquia,...): ‘comunitat de regants’.
- real (acompanyant “camí”): ‘camí vell per a persones’.
- roll: mot que encara com ha esdevingut topònim opac deuria ser equivalent a “riueta”.

Una volta dins ja del domini valencià estem en condicions de filar més prim:

- escorredor: com a nom propi d’una séquia determinada solament existeix a la comarca de la Ribera del Xúquer i a la Valldigna, subcomarca limítrof a la primera.
- fesa: mot exclusiu de la Ribera del Xúquer i algun que altre poble de l’Horta de València.
- roll: viu entre el Palància i el Xúquer.
- garrofer: els primers pobles de la Ribera del Xúquer designen així l’arbre, mentre que a l’Horta impera totalment ‘garrofera’.

Si n’efectuem una refosa veiem que els topònims procedeixen d’un indret de la Ribera del Xúquer no massa llunyà ni de l’Albufera ni de l’Horta de València.

Sobre morfologia

Dos casos de primer ordre en determinen la valencianitat:

- sufix ‘-ero’: indica ofici, procedència,... Al segle XVIII s’imposa al valencià de forma quasi definitiva sobre l’autòcton ‘-er’.
- numeral ‘huit’: d’implantació total a partir de les comarques castel·lonenques.

Sobre fonètica

Si ens atenem a criteris d’aquesta índole ens resultarà més fàcil d’aplicar la distinció de tres graus proposada per Joan VENY, i delimitar-ne així el parlar geogràfic:

1) *Trets de tercer grau*: permeten identificar el català analitzat dins del domini occidental:

- diferenciació total d’àtones tant a texts escrits com orals; [pedrenyáls], [garrofér],...
- l’E del llatí vulgar resol en |é|: SECCA > seca. (de la partida de la Punta Seca).
- els grups llatins LY, C’L, G’L del llatí vulgar originen una palatal lateral: [trull] < TORCULUM.
- presència del fonema |s| africada inicial o postconsonàntic: [txúker].